

ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 159.9:331.4

І. Е. Ковальська

Охорона державного кордону – це специфічний вид діяльності, визначальними характеристиками якого є ризик і небезпека. З огляду на це, питання забезпечення особистої безпеки персоналу Державної прикордонної служби України (ДПСУ) набувають особливої гостроти й актуальності, адже вони як пересічні громадяни України мають невід’ємні конституційні права на належні, безпечні і здорові умови праці, охорону та захист життя і здоров’я, зокрема, у процесі трудової діяльності.

Як свідчить аналіз наукових праць, проблема безпеки вивчається численними українськими та зарубіжними дослідниками. Так, основи інформаційної і психологічної безпеки особи та суспільства у своїх працях досліджували І. Баєва, Г. Грачов, Т. Кабаченко, Н. Кулікова, А.Макєєва, В.Соснін та ін.; психологічні і психофізіологічні аспекти безпечної праці та життєдіяльності людини – В. Богуш, М. Котик, І. Пістун, Г. Почепцов, В. Рибалка, О.Юдін та ін. У межах військової психології питання безпеки військовослужбовців розглядають при вивченні міжособистісних стосунків (О. Матеюк), в аспекті збереження здоров’я (В. Барко, Є. Потапчук), впливу бойової обстановки на психіку воїна і військового колективу взагалі (В. Стасюк), психологічних основ регуляції та саморегуляції психічних станів (Г. Гребенюк, О. Тімченко). Проте, незважаючи на свою актуальність, проблема особистої безпеки військовослужбовців ДПСУ залишається ще недостатньо теоретично і методично розробленою: на сьогоднішній день потребують вивчення питання, що стосуються уточнення сутності особистої безпеки

військовослужбовців ДПСУ, її структури, соціально-психологічних чинників забезпечення тощо.

З урахуванням цього, метою статті є виявлення сутності особистої безпеки військовослужбовців ДПСУ, її структури, соціально-психологічних чинників забезпечення.

Для уточнення сутності поняття “особиста безпека військовослужбовців ДПСУ” розглянемо основні теоретичні підходи, які мають місце в сучасних наукових дослідженнях, щодо визначення понять “безпека” взагалі та “особиста безпека” зокрема.

Проблема безпеки була, є і, вочевидь, залишиться однією з одвічних проблем людського буття, адже всі люди незалежно від їх фізичних даних, особистісних якостей та властивостей, статі, віку, національності, матеріального статку і соціального статусу за своєю природою є досить вразливими. З моменту народження та до кінця життя їх існуванню і благополуччю загрожують різноманітні небезпеки: голод, хвороби, хижі тварини, природні лиха, техногенні аварії та катастрофи та багато чого іншого. Але все-таки найбільшою небезпекою для людей завжди була і залишається сама людина, людина, якою керує заздрість, користь, ненависть, агресивність та інші негативні потяги і мотиви поведінки, що породжують, у свою чергу, війни, убивства, розкрадання та інші асоціальні й антигуманні дії та вчинки.

У сучасній українській мові слово “безпека” трактують як “стан, коли кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність, безпека” [13, с. 83]. Схожі визначення цього поняття існують і в представників інших субкультур. Так, у російській мові безпека визначається як “відсутність небезпеки, збереженість, надійність” [2, с. 67], англійській – “стан, відчуття, засіб захисту від небезпеки, шкоди” [16], французькій – “спокійний стан, якому не загрожує ніяка небезпека; надійна ситуація, у якій людина перебуває під захистом” [17, с. 936]. Такі уявлення щодо цього поняття називаються ще безпекою у вузькому значенні цього слова.

Проте, як справедливо зазначають дослідники [5; 7; 10 та ін.], таке дещо узагальнене визначення поняття “безпека” є непридатним для повноцінного наукового аналізу, оскільки не враховує однієї доволі важливої обставини, а саме: основоположної аксіоми теорії безпек, яка стверджує, що будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною [3; 6]. З огляду на це, реалістичнішим є широке значення поняття “безпека”, яке впливає з фактичної взаємодії індивідів і соціальних об’єктів з чисельними обставинами та чинниками, що здійснюють на них негативну або деструктивну дію. Запобігання, послаблення, нейтралізація цих дій, а також підтримання життєдіяльності людей та соціальних об’єктів на рівні не нижче гранично допустимих (критичних) значень і дає уявлення про безпеку в широкому значенні цього слова.

Так, В. Заплатинський визначає безпеку як: 1) такий стан складної системи, коли дія зовнішніх та внутрішніх чинників не призводить до погіршення системи або до неможливості її функціонування і розвитку; 2) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, організації, виробництва від потенційних та реальних загроз або відсутність таких загроз [7].

О. Доценко стверджує, що “безпека – динамічно стійкий стан системи до несприятливих впливів, який гарантує можливість стабільного, всебічного прогресу людини, суспільства і держави” [4, с. 148].

Є. Желібо, Н. Заверуха, В. Зацарний вважають, що безпека – “це збалансований, за експертною оцінкою, стан людини, соціуму, держави, природних та антропогенних систем” [6, с. 15].

Схожі підходи в науковій думці спостерігаються і щодо визначення поняття “особиста безпека”.

Так, В. Джигирей та В. Жидецький розглядають безпеку людини як такий стан її діяльності, при якій з певною вірогідністю виключено можливість нанесення шкоди її здоров’ю [3].

О. Кретчак у своєму дослідженні [11] стверджує, що безпека особи є станом захищеності життєво важливих інтересів індивідууму, його прав та свобод, відсутність небезпеки для його життя.

С. Городянко, розглядаючи безпеку працівників ризиконебезпечних професій, зазначає, що професійна безпека працівників органів внутрішніх справ – це “конкретна характеристика самої діяльності, яка залежить від рівня професійної захищеності, але безпосередньо пов’язана з реальною мірою професійного ризику і здатністю осіб рядового та начальницького складу звести цей ризик до можливої межі при вирішенні професійно-службових завдань” [1, с. 11]. Поняття безпеки діяльності працівників органів внутрішніх справ, на думку автора, необхідно розуміти як систему економічних, правових, матеріально-технічних, соціальних, психологічних, кадрових, інформаційних і спеціально-технічних заходів, спрямованих на усунення небезпечних для життя, здоров’я, честі, гідності та недоторканності осіб рядового і начальницького складу чинників під час виконання ними своїх посадово-функціональних завдань та обов’язків.

А. Жаров під особистою безпекою воїна розуміє стабільну професійну діяльність, унаслідок якої реалізуються поставлені завдання і виконуються службові обов’язки в умовах мирного та воєнного часу, здійснюється комплексна система заходів захисту від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників [6].

Ю. Корнеєв у своєму дослідженні [8] особисту безпеку працівника податкової міліції розглядає як комплекс основних та допоміжних заходів, спрямованих на зниження рівня небезпечних чинників до реально можливого мінімуму, що надає можливість гарантувати збереження життя і здоров’я, нормального психічного стану та дієздатності працівника під час виконання функціональних обов’язків, професійних (оперативно-службових, бойових) завдань як у буденних, так і в екстремальних, надзвичайних ситуаціях.

Як результат активної предметної діяльності людини розглядає безпеку людини відомий дослідник у сфері психології безпеки М. Котик, а її

захищеність – як “здатність людини не лише протидіяти виробничим небезпекам, але, в основному, не породжувати своєю діяльністю вияву цих небезпек та їхньої реалізації” [9, с. 60].

Т. Краснянська, російська дослідниця проблем психології самозабезпечення безпеки, визначає особисту безпеку суб’єкта як адекватний до впливу чинників і його провідних потреб стан захищеності та відкритості, що забезпечує йому, з одного боку, фізичну і психічну цілісність, з іншого, – можливість відтворення та продукування низки цінностей, які підтримують процес його особистісного розвитку [10].

З точки зору В. Лефтерова особиста безпека є інтегрованим захистом прав, свобод, життя і здоров’я людини шляхом забезпечення фізичної, інтелектуальною та духовною безпеки особистості. При цьому він стверджує, що стратегія особистої безпеки є загальною моделлю поведінки людини в забезпеченні власної безпеки і дає загальні специфічні знання у сфері виживання та безпеки, але не враховує конкретизацію явища. Формування особистої стратегії безпеки з урахуванням індивідуальних особливостей людини може забезпечити її виживання в будь-якій небезпечній ситуації [12].

Доволі цікавим є підхід до визначення поняття “особиста безпека”, запропонований А. Папкіним. На думку дослідника, особиста безпека працівників органів внутрішніх справ – це “система правових, захисних, тактичних і психологічних заходів, яка надає можливість забезпечити збереження життя та здоров’я працівників органів внутрішніх справ за умови підтримання високого рівня професійних дій” [14, с. 10]. По суті, автор стверджує про підготовленість працівників органів внутрішніх справ до забезпечення особистої безпеки з урахуванням двох обставин: 1) збереження здоров’я і життя; 2) ефективність професійних дій.

Отже, аналізуючи різноманітні інтерпретації поняття “особиста безпека”, що мають місце в сучасній науковій думці, слід зазначити, таке розмаїття тлумачень зумовлено складністю цієї проблеми, адже, безпека людини – це

поняття, яке відображає саму суть людського буття, її ментальні, соціальні та духовні надбання, важлива умова її розвитку і самореалізації.

З урахуванням результатів наукових досліджень [8; 10] особисту безпеку військовослужбовця ДПСУ ми розуміємо як такий стан захищеності особистості прикордонника від небезпечних чинників професійної діяльності, який, з одного боку, забезпечує його фізичну, психічну та духовну цілісність, а з іншого, – можливість успішного виконання функціональних обов'язків і службових завдань, його професійний та особистісний розвиток.

Для визначення структурних компонентів особистої безпеки прикордонників з'ясуємо ті види небезпек, що притаманні для діяльності персоналу ДПСУ.

Діяльність персоналу прикордонного відомства є складною і різноманітною. Так, згідно з чинним законодавством, зокрема п. 7, 12, 14, 15, 19, 37 ст. 20, ст. 21 закону “Про Державну прикордонну службу України” [15], прикордонники мають право:

“...здійснювати за дорученням правоохоронних органів України затримання в пунктах пропуску осіб, які прямують через державний кордон України та розшукуються за підозрою у вчиненні злочину, переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання тощо;

вимагати від фізичних осіб припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень ДПСУ;

здійснювати адміністративне затримання осіб на підставах і на терміни, визначені законами, зокрема, іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перетнули державний кордон України і стосовно яких прийнято в установленому порядку рішення про передачу їх прикордонним органам суміжної держави, на час, необхідний для такої передачі;

здійснювати на підставах і в порядку, установлених законами, особистий огляд затриманих, а також оглядати та в разі потреби вилучати речі, що можуть бути речовими доказами або заподіяти шкоду здоров'ю людей;

зупиняти й оглядати в межах прикордонної смуги, контрольованих прикордонних районів самостійно, а за їх межами – разом з органами Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України транспортні засоби, а також перевіряти документи, що посвідчують особу водія та пасажирів....;

використовувати у встановленому порядку транспортні засоби, плавзасоби громадян, підприємств.... для проїзду до місця незаконного перетину державного кордону України, припинення злочину, доставки до лікувальних закладів осіб, які потребують термінової медичної допомоги...;

...застосовувати фізичну силу, використовувати службових собак, а також зберігати, носити спеціальні засоби і зброю, використовувати та застосовувати їх самостійно або у складі підрозділів...” [15].

З огляду на це, джерелами небезпек у діяльності персоналу ДПСУ є: особи різного етнічного походження, віку і статі; особи, які не знають європейські мови; особи з психічними аномаліями, агресивно налаштовані елементи; природні явища та процеси; елементи техногенного середовища тощо.

Оскільки кожний військовослужбовець є складною біосоціальною істотою, у просторі його особистої безпеки можна виокремити три пласти захищеності – фізичний, психічний і духовний, що в свою чергу трансформуються в три тісно пов'язані компоненти особистої безпеки прикордонника: фізичний, психологічний та професійно-етичний.

Щодо визначення вагомості цих компонентів, то це вельми складне завдання. При аналізі психологічних аспектів особистої безпеки суб'єкта, ураховуючи відому тезу про взаємозв'язок психічного і фізичного, ми не можемо заперечувати важливість фізичної безпеки суб'єкта діяльності. Численні приклади з практики, які фіксують виникнення психічних відхилень при фізичних ураженнях та, навпаки, при визначенні психологічних основ особистої безпеки суб'єкта, диктують необхідність говорити про стан його фізичної і психічної захищеності. Однак, за певних обставин суб'єкт може

відмовитися від безпеки свого фізичного або психічного життя на користь якихось ідей, цінностей (патріотизму, любові), і саме такою є професія військовослужбовця. Узагалі можливими є різні варіанти, але варто пам'ятати, що вершина людської сутності, своєрідності особистості виявляється в тому, що реалізується нею в духовному виборі. Утрачаючи, можливо, у результаті певних обставин свободу або навіть життя, особа екстраполює свою безпеку на більш значущі для неї ідеї, цінності, вважаючи за краще те, щоб саме вони залишилися як найяскравіший доказ її Я.

І ще одне питання, яке потребує вирішення, – це питання соціально-психологічних чинників, які зумовлюють особисту безпеку військовослужбовців ДПСУ. Зазвичай при взаємодії із зовнішнім середовищем для забезпечення особистої безпеки суб'єкт використовує ті резерви захищеності, що є у нього. На сьогоднішній день у науці [10] виокремлюють два основні підходи до забезпечення безпеки людини, що певною мірою доповнюють один одного. За першим підходом стан безпеки ґрунтується на початковому усуненні самих джерел небезпеки (звичайно, коли вони є, у протилежному випадку – проблема знімається сама собою). У цьому випадку особиста безпека людини значною мірою може забезпечуватися діями певних зовнішніх сил, з мінімальною участю її самої. За другим підходом, особиста безпека людини є результатом оперативної мінімізації негативної дії і багато в чому зумовлюється її власними характеристиками. У такому випадку особиста безпека є здатністю людини зберігати те, що в неї вже є (і що є цінністю для неї – фізичне, психічне, матеріальне та інше благополуччя) як за наявності, так і за відсутності різних посягань ззовні, а також можливістю її подальшого розвитку без значної для себе шкоди. При такому розгляді джерело особистої безпеки суб'єкта значною мірою розташовано в ньому самому, забезпечуючи мобільність реагування на небезпеку в ситуаціях затримки або повної відсутності соціальної допомоги. Очевидно, що оптимальний рівень безпеки людини досягається при поєднанні зовнішніх та внутрішніх резервів безпеки людини.

З урахуванням думки Т. Краснянської щодо чинників захищеності суб'єкта екстремальної ситуації [10] у структурі соціально-психологічних чинників забезпечення особистої безпеки персоналу ДПСУ ми виокремлюємо такі складові: 1) соціальну складову, яка визначається включеністю військовослужбовців ДПСУ в систему соціально гарантованих заходів захисту; 2) психофізіологічну складову – визначається природно зумовленими механізмами пристосування прикордонника до зовнішнього середовища (при цьому на “внесок” цієї складової в систему особистої безпеки впливає стать військовослужбовця ДПСУ, його конституційні особливості, властивості нервової системи тощо, іншими словами – індивідні властивості людини; 3) психологічна складова – визначається рівнем розвитку психічних параметрів прикордонника: пізнавальною, емоційно-вольовою, мотиваційною сферами, характерологічними якостями; 4) складова професійного досвіду – це знання, уміння, навички, особливості поведіння, необхідні для безпечної професійної діяльності військовослужбовця ДПСУ.

Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Діяльність персоналу ДПСУ є тим специфічним видом праці, що призводить до порушення його особистої безпеки, під якою розуміється такий стан захищеності особистості прикордонника від небезпечних чинників професійної діяльності, який, з одного боку, забезпечує його фізичну, психічну та духовну цілісність, а з іншого, – можливість успішного виконання функціональних обов'язків і службових завдань, його професійний та особистісний розвиток.

2. Особиста безпека військовослужбовців ДПСУ за своєю структурою містить три тісно пов'язані компоненти: фізичний, психологічний і професійно-етичний. Вагомість кожного компонента визначається особистісними якостями військовослужбовця ДПСУ, що задають ціннісний аспект сприйняття тієї чи іншої ситуації та впливають на поведіння суб'єкта в екстремальних ситуаціях.

3. У структурі соціально-психологічних чинників забезпечення особистої безпеки військовослужбовців ДПСУ можна виокремити соціальну, психофізіологічну, психологічну складову і складову професійного досвіду.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми, тому подальші наукові розробки буде спрямовано на визначення показників особистої безпеки військовослужбовців ДПСУ.

Список використаної літератури

1. Городянко, С. В. Організаційно-правове забезпечення безпеки діяльності працівників ОВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Городянко С. В. ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2007. – 20 с.

2. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : у 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. 1. – 699 с.

3. Джигирей, В. С. Безпека життєдіяльності : підручник для студ. вищ. навч. закладів / В. С. Джигирей, В. Ц. Жидецький ; Науково-методичний центр вищої освіти ; Українська академія друкарства ; Український держ. лісотехнічний ун-т. – 4-е вид., доп. – Л. : Афіша, 2001. – 256 с.

4. Доценко, О. С. Поняття і сутність громадської безпеки в суспільстві / О. С. Доценко // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 2. – С. 148–153.

5. Жаров, А. І. Розвиток культури і формування особистої безпеки воїна Збройних сил України [Електронний ресурс] / А. І. Жаров // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / від. ред. Лях В. В. – 2004. – Вип. 41. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_41/Zharov.htm.

6. Желібо, Є. П. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти України I–IV рівнів акредитації / Желібо Є. П., Заверуха Н. М., Зацарний В. В. ; Є. П. Желібо (ред.), В. М. Піч (ред.). – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Каравела, 2002. – 327 с.

7. Заплатинский, В. М. Терминология науки о безопасности / В. М. Заплатинский // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie

“Bezpečnostna veda a bezpečnostne vzdelanie”. – Liptovsky Mikulas : AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006. – С. 12.

8. Корнєєв, Ю. В. Адміністративно-правове забезпечення особистої безпеки працівників податкової міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Ю. В. Корнєєв ; Держ. податк. адмін. України, Акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2002. – 18 с.

9. Котик, М. А. Психология и безопасность / М. А. Котик. – 3-е изд., испр. и доп. – Таллин : Валгус, 1989. – 448 с.

10. Краснянская, Т. М. Личная безопасность человека в проблемном поле психологии безопасности [Электронный ресурс] / Т. М. Краснянская // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2005. – Вып. 40. – Режим доступа к журн. : <http://www.vestnik.stavsu.ru/40-2005/19.pdf>.

11. Кретчак, О. М. Психологічний аналіз професійної діяльності міліціонерів ДСО при МВС України та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / О. М. Кретчак ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 17 с.

12. Лефтеров, В. А. К вопросу о психологическом обеспечении личной безопасности работников органов внутренних дел [Электронный ресурс] / В. А. Лефтеров // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Романишина Л. М. – 2010. – Вип. 3. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2010_3/10lvaovd.pdf.

13. Новый тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 1. – 928 с.

14. Папкин, А. И. Личная безопасность сотрудников органов внутренних дел. Тактика и психология безопасной деятельности / Папкин А. И. – М. : Академия МВД России, 1996. – 244 с.

15. Про Державну прикордонну службу України [Електронний ресурс] : Закон України від 03 квітня 2003 р. № 661-IV. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

16. Dictionary of English Language and Culture. – Edinburgh : Longman, 2005. – 1620 p.

17. Dictionnaire du français / Le Robert. – Paris : Clé international, 1999. – 1233 p.

Рецензент: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Самохвалов О. Б.